

JADIDCHILAR HARAKATINI O'RGANISHGADA MAHALLIY VA XALQARO OLIMLARNING FIKRLARI

Nosirov R.O.

TDTrU professori

Annotatsiya.

Ushbu maqolada jadidchilar harakatini o'rganishgada mahalliy va xalqaro olimlarning fikrlari xaqida to'xtalib o'tilgan. Shuningdek, Turkistonda paydo bo'lgan jadidchilik harakati va o'sha davrda sshakllangan ta'lim falsafasining ijtimoiy-tarixiy genezisi, jadidchilik harakatining xalq maorif sohasiga ta'siri va insoniyat sivilizatsiyasi taraqqiyotidagi muhim o'ringa ega ekanligi haqida to'xtalib o'tilgan.

Kalit so'zlar: Ta'lim, jadidchilar, tarix, genezis, istiqbol, mohiyat, maorif, sivilizatsiya, xalq ta'limi, bilim.

Kirish. Jadidlar kim bo'lganini tushunib olish uchun o'sha davr tarixini juda yaxshi bilish zarur. Jadidchilik XIX asr oxiri – XX asr boshida paydo bo'ldi. Agar biz jadidchilik paydo bo'lishining tarixiy sabablarini tushunishni istasak, tarixga biroq chuqurroq kirib borishimiz, XIX asrdagi falsafa va ma'rifatning kuchayishi, qanchalik g'ayritabiiy ko'rinmasin, O'rta Osiyo xonliklarining XVI asrda Buyuk ipak yo'li zaiflashib qolgani bilan bog'liq tarzda yuzaga kelgan qoloqligi obektiv sabablarini anglab olishimiz kerak bo'ladi. O'sha vaqtda dengiz yo'llari ochilib, G'arbda, Yevropada texnologiyalar jadal rivojlana boshladi. Subektiv sabablar esa xalq xo'jaligi va umumiy rivojlanishga ulkan zarar yetkazgan ichki urushlardir.

Turkistonni Rossiya imperiyasi bosib olgandan keyin o'lka metropoliyani tabiiy boyliklari, xususan, paxta va ipak bilan beg'araz ta'minlab turgan xomashyo bazasiga aylandi. Keyinchalik boshqa tabiiy resurslarni ham qazib olish va markazga haydab berish dasturi ishlab chiqildi, faqat ushbu maqsadlarga erishishda xizmat qiluvchi sohalar rivojlantirildi. Rus sarmoyasining Turkistonga kirib kelishi, albatta, banklar rivojlanishi, temiryo'llar qurilishiga turtki berdi, ammo sudxo'rlik kapitalining rivojlanishidan singan dehqonlar sonini jiddiy tarzda oshirib yubordi. Bunga mana bunday raqamlar misol bo'la oladi: 1912 yil noyabriga kelib, aholining qarz beruvchi tashkilotlar oldidagi qarzi 157 million rublga yetdi. 1917 yilga kelib, Farg'ona viloyatining ayrim uездlari – tumanlarida yersizlar 30 foizga, Andijon viloyatida esa 50 foizga yetdi. Turkistondagi ahvol qanday bo'lganini shu raqamlardan ham bilib olsa bo'ladi. Shu bilan birga, madaniy inqiroz, butunlay safsataga aylanib qolgan ta'limning ahvoli haqida ham gapirishga to'g'ri keladi. Umuman, bu davrga kelib, islom falsafasi qadrini yo'qotib bo'ldi, ya'ni u sodir bo'layotgan voqea-hodisalarning ulamo tarafidan maishiy talqiniga aylanib qoldi, xolos.

Shuning uchun jadidlar – yoshlar, bu esa yoshlar harakati edi. Men jadidlarning yosh tarkibini o‘rgandim. Ma’lum bo‘lishicha, mashhur jadid va yoshlarning sevimli yozuvchisi Cho‘lpon 1910 yilda 13 yoshda, Behbudiyning yoshi esa 30 oshiqroq bo‘lgan ekan. O‘sha harakat ishtirokchilari faqat yoshlardan iborat ekani ma’lum bo‘lyapti. Ayni masalaga yongdashilganda, shundan kelib chiqish kerak bo‘ladi. Bu yoshlar intellektual jihatdan rivojlangan va Turkistonning jahon taraqqiyotidan orqada qolayotgani sabablarini tushunar edi. Shu o‘rinda qayd etish joizki, ma’rifatparvarlikning chuqur ildizlari bo‘lib, faqat jadidchilik ko‘rinishida zuhur bo‘lgani yo‘q. Uning ma’rifatparvarlik ildizlari ham bor edi va jadidchilik ushbu harakatning akkumulyatori – quvvat yig‘uvchisi bo‘ldi. Albatta, u oldingi adabiyot, oldingi falsafa yutuqlariga asoslangan. Jadidlar o‘zini ushbu falsafaning tahlilchilari sifatida ham namoyon qildi. Bilamizki, mashhur ma’rifatparvar Ahmad Donish, shoirlar Muqimiy, Furqat, Hamza, Ubaydulla Zavqiy, Muhammad Bayoniy, Abay Qo‘nonboyev va olim Cho‘qon Valixonov islohotning hassos tarafdorlari bo‘lgan, ular boshi berk ko‘chadan chiqishni nafaqat ma’rifatda, qolaversa, turkiy xalqlar birligida ko‘rgan. O‘tmishdoshlaridan ancha oldinlab ketgan va ma’rifatparvarlikdan siyosatga o‘tgan jadidlar shu zaminda unib chiqqan. XVIII asr fransuz ma’rifatchilari aql va ongning roliga juda yuksak baho bergan edilar. Jahon adabiyotidagi ma’rifatchilik bosqichi bilan shug‘ullangan tadqiqotchilar XVIII-XIX asr Yevropa ma’rifati va madaniyatining rivoji ma’lum darajada ilohiyashtirilganligini e’tirof etadilar. Bu, tabiiyki, Yevropa mamlakatlarida kapitalizmning rivoji, feodal-patriarxal munosabatlarning taraqqiyotga to‘g‘anoq bo‘lib qolishi, jamiyat hayotida ilm-fan rolining birdan kuchayib ketishi kabi qator omillarga bog‘liq edi.

XIX asr oxiri XX asr boshlaridagi Turkistonda ham shunga yaqin sharoit maydonga keldi. Nazarimizda, o‘lkamizda 1905 yildan keyin yaqqol ko‘zga tashlangan fikriy uyg‘onish va madaniy ko‘tarilish o‘z mohiyati bilan XVIII asr fransuz ma’rifatchiligiga ko‘p jihatdan o‘xshash edi. Shu sababli bir qator fransuz olimlari tomonidan Turkistonda yuzaga kelgan ma’rifatchilik harakatiga nihoyatda qiziqish uyg‘ongan. Avloniy ma’rifatchiligining ildizi ham shunga borib taqaladi. “Turkiy guliston...”da aql va ilmning, ma’naviy- axloqiy olamning favqulodda ehtiros bilan ulug‘lanishi adib ma’rifatchiligining bevosita mazmunidan kelib chiqadi. Mana u nima deb yozadi: “Aql insonlarning piri komili, murshidi yagonasidir. Ruh ishlovchi, akd boshlovchidir...” Muallif o‘z fikrini yanada aniqroq va ravshanroq anglatish uchun shunday muqoyasa keltiradi: “Hayvonlar o‘zlariga bo‘laklar tarafidin keladurgon zulm va jabrlarni shox, tish, tumshuq va tirnoqlari ila qaytarurlar. Lekin inson... aql va idroki soyasida o‘ziga keladurgon zarar va zulmlardan saqlanur. Yer yuzidagi hayvonlarni asir qilub, bo‘ynidan boylab, iplarining uchini qo‘llariga bergan insonlarning aqlidur”. Hukamolardan biri: “Har narsa ko‘paysa, arzon bo‘lur, aql esa ilm va tajriba soyasida qancha ko‘paysa, shuncha qimmatbaho bo‘lur” , — demish. Adibning qarashlarida

Navoiyning inson haqidagi mashhur “inson — xilqat toji” nuqtai nazari (konsepsiyasi)ning ta’siri yaqqol sezilib turadi.

Turkiston jadidlari ilmiy- ma’naviy merosi Fransiyalik jadidshunos olimlar Stefan Duduagon , Aleksandr Benningsen va Shantal Lemersiye-Kelkujei tomonidan keng o‘rganilgan. Stefan Duduagon jadidchilik harakatining ijtimoiy-siyosiy mohiyati, ijtimoiy-falsafiy jihatlari, uning Markaziy Osiyo mintaqasida tutgan o‘rni, jadidshunos olimlar shuningdek, Cho‘lpon ijodi (“Kecha va kunduz”, fr. “Nuit” haqida o‘zining qator ilmiy-tadqiqot ishlarida to‘xtalib o‘tgan. Aleksandr Benningsen va Shantal Lemersiye-Kelkujeylarning ilmiy ishlarida ko‘proq jadidlarning mintaqa xalqining ongi, ma’naviyatini yuksaltirish yo‘lida olib borilgan ishlar: milliy matbuotning tashkil etilishi, gazeta va jurnallar, darsliklar yaratilishiga alohida e’tibor qaratilgan.

1883 yilda qrim-tatar farzandi Ismoil Gasprinskiy tomonidan asos solingan “Tarjimon” gazetasi, keyingi yili esa Boqchasaroyda isloh qilingan maktabning bosqichma-bosqich muhim rol o‘ynaganini barcha tarixchilar hali hanuz e’tirof qilib kelishadi. XX asr musulmon jamiyatini qayta tiklashning kuchli “dvigateli”ga aylanib, an’anaviy ta’lim tizimini isloh qilishdan boshlab siyosiy mustaqillikkacha bo‘lgan yo‘l bosib o‘tildi.

Jadidchilar tomonidan olib borilgan islohotlarning izchil davomi sifatida Xivada Boboovun Salimov boshchiligida “Jamiyati xayriya” tuzilib, uning ko‘magi bilan 1904 yil 10 noyabrda Xiva shahrida dastlabki yangi usul maktabi ochildi. 1908 yil “Buxoroi sharif shirkati” tuzilib, darsliklar nashr etish va kitob savdosi bilan shug‘ullandi. Shu yili jadidlar tomonidan Buxoroda ma’rifiy jamiyat – “Tarbiyai atfol” (“Bolalar tarbiyasi”) tashkil etgan. Xayriya jamiyatining say – harakati va yordami bilan 1908 yilda 14 ta, 1911 yilda 15 ta, 1912 yilda 30 ta buxorolik va turkistonlik yoshlar Istanbulda tahsil olgan . Ular orasida Abdurauf Fitrat, Usmonxo‘ja, Hamidxo‘ja Mehri, Otaxo‘ja, Mazhar Mahzum, Burxon Mahzum kabilar ham bor edi. “Tarbiyai atfol”ning ko‘magi asosida Fitratning “Munozara”, “Hind sayyohi bayonoti” va “Sayha” asarlari, shuningdek, Sadriddin Ayniy, Abdulvohid. Burhonov va boshqalarning kitoblari Turkiyada nashr etilib, Turkistonda tarqatilgan.

1909 yilda xayriya jamg‘armalarini tashkil etish faollashdi. Abdulla Avloniy ham “Jamiyati xayriya” tuzib, yetim bolalarni o‘qitgan. 1909 yili Toshkentda Munavvarqori tomonidan “Jamiyati Imdodiya” tuzilgan. U ham miskin va ojiz talabalarga yordam berar, yoshlarni chet elga o‘qishga yuborishga yordamlashgan. “Ko‘mak” xayriya jamiyati ham Toshkentda 1909 yilda tashkil etilgan bo‘lib, uning ta’rischilari Munavvarqori Abdurashidxonov, Nizomqori Hasanov, Abdulla Avloniy, Basharulla Asadullaxo‘jayev va Toshxo‘ja Tuyoqboyevlar bo‘ldi.

Jadidchilik harakati tomonidan ishlab chiqilgan jamiyatlar maktab doirasi bilan chegaralanib qolishni maqsad qilgan emas edi va tez orada bu harakat siyosiy tus oldi. Xususan, Rossiya protektorati ostidagi Buxoro va Xiva xonliklarida hukmronlarning o‘zboshimchaliklari bilan bog‘liq edi. Shunday qilib, Rossiya ma’muriyati tomonidan

mavjud bo'lgan so'nggi xonliklarning o'ta siyosiy qoloqligi tufayli "Yosh Buxoroliklar" va "Yosh Xivaliklar" tashkilotlari, o'n yil oldin tuzilgan Usmonli modelini qoralaydi. Chunki, Usmoniylar saltanati parchalanishdan oldin paydo bo'lgan "Yosh turklar"ning asosiy maqsadi mamlakatda turli xil nizolarni keltirib chiqarish hamda Turkiyada ajnabiylar hukmronligiga qarshi kurash va demokratik jamiyat qurish bo'lgan. Turkistondagi harakatlarning asosiy maqsadi ham yuqoridagilarga o'xshash bo'lsada, asosiy e'tibor yoshlarni chet ellarga yuborish, ularning zamonaviy bilim olishlarini ta'minlash bo'lgan. Mavjud vaziyatda 1917 yilning 9 mart kuni Toshkentda Munavvarqori Abdurashidxonov boshchiligida Mustafo Cho'qayev, Abdulvohidqori, Mirkomil Mo'minboyev, Ahmadbek Temurbekov kabi bir guruh a'zolar "Turon" jamiyatidan ixtiyoriy ravishda ajralib chiqdi va mustaqil siyosiy jamiyat - "Sho'royi Islomiya" tashkilotiga asos soldilar. 1917-1918 yillar qishida Turkiston Muxtoriyati, keyin esa 1920 yil avgust-sentabr oylarida ma'lum darajada Buxoro va Xorazm Xalq respublikalarining e'lon qilinishi siyosiy faoliyatning bevosita natijasi sifatida namoyon bo'ladi.

Milliy Turkiston jadidchiligi tarixining bir-biriga chambarchas bog'langan ikki qizil ipi, uning paydo bo'lishidan to Ikkinchi jahon urushi arafasida uning so'nggi vakillarining stalincha qatag'onlarigacha bo'lgan eng keng muxtoriyatni zabt etish, so'ngra rivojlangan davlatlar hamjamiyatiga qo'shilish istagi edi. Darvoqe, harakatning buyuk namoyandalari Munavvar Qori, Behbudiy va Fitratlar 1917 yildagi ketma-ket voqealarga, ayniqsa, shafqatsiz qatag'onlardan so'ng, o'z tahririyatlarida ("Ishtirokiyun", "Qizil bayroq", "Turkiston", "Buxoro axbori", "Najot", "Kengash") bolshevizmni tanqid qilib turli xil maqolalar e'lon qilishni boshlaganlar. Turkiston siyosiy tashkilotlari, xususan, Fitrat boshchiligidagi harakat Rossiya sotsial-demokratik mehnat partiyasi hokimiyatni Petrogradga qo'lga kiritishini la'nat sifatida qabul qilgan bo'lsada, Turkiston jadidchiligining Avloniy yoki Tavallo kabi boshqa qahramonlari Sovet hukumati Turkistonga hech bo'lmaganda o'z nomini barpo etish uchun zarur bo'lgan zamonaviy ta'lim tizimini olib kelishiga ishonch hosil qilib, avvalo uning xizmatiga murojaat qildilar [5]. Bu umidsizlik Avloniyning "Ishtirokiyun" gazetasida chop etilgan "Qizil bayroq", "Coz" she'rlarida so'zsiz ifodalangan. Aynan adabiyot va nashriyot sohasida jadidchilikning asosiy nazariyotchilari va siyosatchilari ma'lum muddat panoh topib, jamoatchilik ongini mustahkamlashga qaratilgan ijodiy faoliyatini davom ettirmoqchi edilar.

Turkiston jadidchiligi o'zining birinchi nazariy ifodasini topgan bo'lib, uni qo'llashning ustuvor yo'nalishi maktab islohoti edi. Hattoki, jadidchilik haqiqatan ham O'rta Osiyoning janubiy qismida bugungi kungacha saqlanib qolgan shakllarda zamonaviy adabiyotning paydo bo'lishiga sabab bo'lgan degan fikrni ilgari surishi mumkin – o'zbek adabiyoti tarixchilari odatda XX asr boshidagi ta'lim va tarbiyaga bag'ishlangan innovatsion asarlarni "jadidlar" deb atashadi. Darvoqe, birinchi yirik zamonaviy tanqidchilarimizdan biri chig'atoy turkiy tilidagi adabiyot tarixida 20-30

yillarda hozirgi o‘zbek tilida adabiyot paydo bo‘lishidan darhol oldingi ikki buyuk davrni ajratib ko‘rsatilgan:

O‘rta Osiyoda homiylik harakati yaxshi rivojlangan edi. Tadbirkorlar, boylar va savdogarlar orasida jadidlarga homiylik qilgan kishilar ko‘p bo‘lgan. Masalan, mashhur Azimboyevlar urug‘ini olaylik. Bu dongdor urug‘ vakillari hali Rossiya O‘rta Osiyoni bosib olmay turib, Rossiya bilan savdo aloqalari o‘rnatgan, o‘sha yerga qatnab turgan. Albatta, ularga yaxshi, ma‘lumotli, rus tilini biladigan mutaxassislar kerak bo‘lgan, shuning uchun ular ushbu maktablar va gazetalarinng ahamiyatini yaxshi tushungan. Masalan, Said Azimboyev bunday maktablar ochish uchun maxsus joy ajratgan, pul bergan. Andijon viloyatidan Mirkomilboy ham pul ajratgan. Bunday kishilar juda ko‘p edi. Ular gazetalarga homiylik qilgan, chunki homiylik mablag‘larisiz gazetalarni chop etishning iloji bo‘lmagan. 1900 yildan boshlab, O‘rta Osiyo uchun nisbatan ko‘p gazetalar paydo bo‘lgan. Masalan, 1906 yilda Obidov muharrirligida “Taraqqiy” gazetasi nashr etilgan, o‘sha yili Munavvarqori rahbarligida “Xurshid”, 1907 – 08 yillarda Abdulla Avloniy muharrirligida “Shuhrat” gazetasi chiqa boshlagan. Bektemirov “Osiyo” gazetasiga rahbarlik qilgan. Biroq tez orada mustamlakachilar hukumati o‘z eksperti Ostroumov bergan ma‘lumotga tayanib, ushbu nashrlarni yopadi. Ostroumov maktablar va gazetalarni yopish uchun ko‘p “jonkuyarlik” qilgan. Biroq ma‘rifatparvarlikning gazeta va jurnallar chop qilish bilan ifodalangan yangi to‘lqini 1913 yili boshlandi hamda “Samarqand”, “Sadoi Turkiston”, “Sadoi Farg‘ona”, “El bayrog‘i”, “Kengash”, “Turon” va Oyna” singari gazeta va jurnallar dunyo yuzini ko‘rdi. 1917 yilga kelib, Turkiston muxtoriyati o‘rnatilgach, “Hurriyat”, “Najot”, “Buyuk Turkiston” va eng muhimi, Said Azimboyevning sharofati bilan “Tujjor” gazetasi paydo bo‘ldi. O‘sha gazeta jadidlar uchun minbar vazifasini o‘tadi, islohot borasidagi g‘oyalarini targ‘ib qilish bilan yanada ko‘proq imkoniyatlar ochib berdi. Umuman olganda, ular soni 15 ta bo‘lib, ulkan mafkuraviy kuchga ega edi. Men 1917 yildan so‘ng matbaa ishlari qanchalik rivojlanganini bilmayman, chunki endi boshqa qonunlar amal qila boshlagan edi. 1918 – 1919 yillarga kelib, Sovet hokimiyati bilan hamkorlik qilishga rozi bo‘lgan jadidlar faoliyat ko‘rsatgan qaysidir gazetalar boshqa nomlar bilan chiqib turgan. Lekin oradan ko‘p o‘tmay hammasi yopilib ketgan.

Xulosa qilib Turkiston diyorida yuzaga kelgan ijtimoiy-siyosiy va ma‘naviy-ma‘rifiy harakat hisoblanadigan jadidlar faoliyatiga nafaqat yurtimizda balki, xorijda ham e‘tibor juda katta. Shuningdek, boshqa chet davlatlari singari fransiyalik tadqiqotchilar tomonidan jadidlar ilmiy-ma‘naviy merosi ijtimoiy-falsafiy jihatlariga bag‘ishlangan tadqiqotlar so‘nggi yillarda ortib bormoqda.

REFERENCES

1. Adilovich, Nosirov Rashod. "THE STRATEGIC VALUE OF EDUCATION FOR THE DEVELOPMENT OF SCIENCE AND TRAINING OF PROMISING PERSONNEL POTENTIAL." (2022): 183-186.
2. Nosirov R. THE PLACE AND ROLE OF THE MASTER AMIR TEMUR IN WORLD HISTORY //Uzbek Scholar Journal. – 2022. – Т. 9. – С. 203-205.
3. Nosirov, R., & Mamajanova, G. (2022). International Ratings and Index Indicators of the Republic of Uzbekistan. *European Multidisciplinary Journal of Modern Science*, 4, 86-88.
4. Носиров Р. А. ЎЗБЕК ХАЛҚИНИНГ ЭТНИК ШАКЛЛАНИШИ //Uzbek Scholar Journal. – 2022. – Т. 9. – С. 198-202.
5. Adilovich, Nosirov Rashod, and Yuldashev Bakhtiyar Ergashevich. "Structural and functional approaches to the development of the social sector: Reform and prospects." *European Journal of Molecular and Clinical Medicine* 8.1 (2021): 1388-1396.
6. Nosirov R. A. EDUCATIONAL PROBLEMS IN THE HISTORY OF CENTRAL ASIA //Innovative Technologica: Methodical Research Journal. – 2021. – Т. 2. – №. 04. – С. 82-85.
7. Bakhtiyarova, Y. M., Shukhratova, S. I., Izatullaeva, I. I., Muydinjanova, Y. D., Yureva, F. L., & Mamadjanova, K. M. (2022). INDEPENDENT EXTRACURRICULAR WORK OF STUDENTS OF TECHNICAL HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS IN THE CONDITIONS OF A CREDIT MODULAR SYSTEM. *Journal of Pharmaceutical Negative Results*, 3302-3305.
8. Mamura Bakhtiyarova Yuldosheva (2022). THE STYLISTIC SIGNIFICANCE OF TRANSLATING PORTRAITS UZBEK NOVELS INTO ENGLISH. *Academic research in educational sciences*, 3 (2), 224-228. doi: 10.24412/2181-1385-2022-2-224-228
9. Yuldasheva, M. B. (2020). HISTORY OF THE ENGLISH UZBEK TRANSLATION. *Theoretical & Applied Science*, (3), 11-14.
10. Saydivaliyeva, B. S. (2021). ORGANIZATIONAL AND PEDAGOGICAL CONDITIONS FOR THE FORMATION OF PROFESSIONAL SIGNIFICANT QUALITIES. *Экономика и социум*, (3-1), 273-277.
<https://www.elibrary.ru/item.asp?id=45770178>
11. Saydivaliyeva, B. S. (2021). ORGANIZATIONAL AND PEDAGOGICAL CONDITIONS FOR THE FORMATION OF PROFESSIONAL SIGNIFICANT QUALITIES. *Экономика и социум*, (3-1), 273-277.
12. Mustaeva, G. S., Saidivalieva, B. S., & Ataeva, G. B. (2022, June). Features of professional vocabulary and its difference from terms. In *AIP Conference Proceedings* (Vol. 2432, No. 1, p. 060017). AIP Publishing LLC.

13. Mustaeva, G. S., Saidivalieva, B. S., & Ataeva, G. B. (2022, June). Features of professional vocabulary and its difference from terms. In AIP Conference Proceedings (Vol. 2432, No. 1, p. 060017). AIP Publishing LLC.

14. Насиба Шарифовна Юнусова, & Муслимахон Яхяева (2022). МОЛОДЕЖЬ И ИНФОРМАЦИОННАЯ СРЕДА. Academic research in educational sciences, 3 (10), 372-376.

15. Н. Ш. Юнусова (2022). ЁШ МУТАХАССИСЛАРНИ ТАРБИЯЛАШДА ҚАДРИЯТЛАРНИНГ ЎРНИ. Academic research in educational sciences, 3 (TSTU Conference 1), 339-341.

16. Юнусова Насиба Шарифовна, Назарова Нилуфар Жўраевна, & Жуманиязова Насиба Сапарбоевна (2022). ПЕДАГОГЛАРДА КАСБИЙ КОМПЕТЕНЦИЯНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ (ОЛИЙ ТАЪЛИМ ТИЗИМИ МИСОЛИДА). Современное образование (Узбекистан), (6 (115)), 9-16. doi: 10.34920/SO/VOL_2022_ISSUE_6_2

17. Н. Ш. Юнусова, Жавлон Алимухаммедов, & Мухаммад Суяров (2022). ТРАНСПОРТ СОҲАСИДА МУТАХАССИСЛАРНИ ТАЙЁРЛАШДА ДИН ВА АХЛОҚ МАСАЛАЛАРИ. Academic research in educational sciences, 3 (TSTU Conference 1), 222-226.